

MIGRACINIAI PROCESAI RYTŲ PABALTIJYJE VĒLYVAJAME NEOLITE. VIRVELINĖS KERAMIKOS KULTŪRA

ALGIRDAS GIRININKAS

ĮVADAS

Šiame straipsnyje paliesime Virvelinės keramikos kultūros (VKK) migracinius procesus, vykusius Rytų Pabaltijyje vėlyvajame neolite ir senajame bronzos amžiuje. Pagal turimą medžiagą mėginsime nustatyti galimą VKK įtaką kitoms tuo metu Rytų Pabaltijyje egzistavusioms kultūroms.

Su VKK išplitimu bemaž visi mokslininkai sieja indoeuropiečių susiformavimą. Apie tai yra rašę visi mokslininkai prisilietę prie VKK tyrimų Rytų Pabaltijyje (H. Moora, L. Jaanitsas, I. Lozė, R. Rimantienė, M. Gimbutas ir daugelis kitų). Tačiau didžiausią įtaką indoeuropieistikoje paliko M. Gimbutienė. Mokslininkė šia mokslo sritimi intensyviai susidomi 1956 metais ir ją gvildena iki gyvenimo pabaigos (Gimbutas, 1956, 1963, 1970 ir kt.). Pagal mokslininkę Vakarų Lietuvoje pirmaisiais indoeuropiečiais buvo Rutulinių amforų kultūros gyventojai ir tik vėliau – VKK žmonės (Gimbutienė, 1985, p. 46; 1996, p. 286). Ši M. Gimbutienės teorija vėliau buvo perimta R. Rimantienės ir susieta su Vakarų Lietuvos archeologine medžiaga (Rimantienė, 1996, p. 155–158). Aukščiau minėtų autorių nuomone, indoeuropiečiais buvo tik Rutulinių amforų ir VKK atstovai (Gimbutienė, 1996, p. 280–287) arba indoeuropiečiais baltai tapo su indoeuropietinus neolitines Narvos ir Nemuno kultūras (Rimantienė, 1996, p. 318) Nors abi archeologės pripažino, kad indoeuropiečiai, mokslinė prasme, nei daugiau, nei mažiau yra tik lingvistinė sąvoka ir kalbinė jų giminytė yra įrodyta, stengėsi visais įmanomais būdais prisidėti prie dar XX a. pradžioje iškeltos hipotezės pateisinimo apie indoeuropiečių kultūrinį bendrumą, nurodant VKK, kaip vienytojos, vaidmenį indoeuropiečių etninės istorijos raidoje.

Šiame straipsnyje nagrinėsime minėtų autorių iškeltos indoeuropiečių protėvynės kilmės teoriją, ją sugretinus su šių dienų archeologiniais duomenimis apie VKK įtaką Rytų Pabaltijos vėlyvojo neolito ir senojo bronzos amžiaus gyventojams. Ar VKK buvo labai įtakinga vietinėms neolitinėms kultūroms?

INDOEUROPIEČIŲ PROTĖVYNĖS TEORIJA IR LAIKMETIS

Kokias išėities pozicijas turėjo XX a. po Antrojo pasaulinio karo Rytų Pabaltijos archeologai ir M. Gimbutienė, koku pagrindu formavosi indoeuropiečių protėvynės kilmės teorija?

Pirmaisia panagrinėsime istorinę epochą, kurioje klostėsi indoeuropiečių teorija. Tai laikotarpis, kai Europos, Amerikos visuomenė išgyvenusi Antrojo pasaulinio karo žiaurumus labai rezervuoti ir atsargiai kėlė indoeuropietiškojo identiteto paiešką gimtosiose vietose. Pirmiausia tai buvo toks laikas, kai nacionalizmas visuotinai pasmerktas ir vietinės indoeuropietiškos protėvynės paieškos buvo tiesiog nemandingos. XX a. trečiojo ketvirčio mokslininkų akys vėl krypo į romantiškąjį laikotarpį, kai XX a. pr. lingvistai, istorikai, intelektualai (iš lietuvių tuo metu paminėsime Joną Šliūpą (Šliūpas, 1915), Joną Basanavičių (Basanavičius, 1921) tyrinėję indoeuropiečių kalbas, jos protėvynę lokalizavo Azijoje, dažniausiai Mažojoje Azijoje. Filosofinė mintis pokario metu krypo į Rytus, atgijo idėjos, suformuotos dar XX a. pr. apie arijų atėjimą į Indiją. Vienokia pokaryje situacija buvo Vakarų Europoje, kitokia – Rytų Europoje. Vakarų Europoje apie indoeuropiečius liečiantys duomenys buvo sukaupti ir susisteminti, atsisakyta G. V. Childe'o iškeltos migruojančių indoeuropiečių–arijų rasės išplitimo Europoje idėjos (Childe, 1926), protėvynių kilmės teorijų – tokių kaip G. Kossinos, P. Bosch-Gimperos, W. Schmidto, o Rytų Europoje – iškelta į pirmą planą baltų ir slavų giminingumas, indoeuropiečių atėjimas į Rytų Europą nuo šiaurinių Juodosios jūros pakrančių. Pastaruosius teiginius, tuo pačiu laikmečiu kaip ir M. Gimbutienė, savo darbuose išdėstė A. Briusovas (Брюсов, 1965, c. 47–56), I. Artiomenka (Артеменко, 1967), N. Merpertas (Мерперт, 1976, c. 103–127) ir kt. Pastarųjų autorių nuomone Šukinės – duobelinės kultūros plitimas į Vidurio Europą nuo šiaurinės Juodosios jūros stepių

vyko ne vien per Pietryčių Europą, bet ir Dnepro upe į šiaurę, tokiu pavyzdžiu nurodydami Sredne–Stogo kultūrą (Телерін, 1973) bei skirtingesnę nei likusiame Rytų Pabaltijyje Estijos VKK medžiagą (Янитс, 1959, c. 163).

Tuo pačiu reikia apžvelgti ir kitas šiuo metu kylančias teorijas apie tai, kad vietinės indoeuropiečių protėvynės ieškoma savo žemėse tautinį identitetą atkuriančiose ar perkuriančiose valstybėse (į tą tarpą įtraukiama ir Lietuva), kurių visuomenėms svarbu įrodyti tautos reikšmę ir istorinį vaidmenį. Tokia mintis kilo istorikei D. Mickevičienei (Mickevičienė, 2000, p. 123). Tektų autorei pažymėti, kad priešistorės tyrinėtojai apie atneštą baltišką kultūrą (VKK pagrindu) duomenų neturi, todėl jie operuoja tik tuo, kas yra moksliskai įrodoma ir pagrįsta. Vėlyvajame neolite baltų kultūros formavimosi raidoje kataklizmų, susijusių su masine migracija ar genocidu, nežinoma (jei nelaisvime tokiu procesu VKK pasirodymą Rytų Pabaltijyje). Priešingai nei teigia autorė, didelėje Rytų Europos dalyje, daugeliui okupuotų valstybių atkūrus savo valstybinį savarankiškumą, domėjimasis priešistorėje vykusiais etniniais procesais labai sumažėjo.

Šiuo metu labai madinga tapo domėtis globaliniais ekonominiais procesais, vykusiais priešistorėje, nurodant, kad etninių procesų raidą negalima paaiškinti be vykusių ekonominių dėsnų (Zvelebil, 1995, p. 173–203; Renfrew, 1989, p. 106–114). Autoriai nurodo, kad indoeuropiečių plitimas buvo ne pergalingas užkariavimų laikas, bet taiki žemdirbystės ir kitų gamybinio ūkio šakų difuzija nuo savo atsiradimo židinio Europą pasiekusi 1 km per metus greičiu. Didelį susidomėjimą sukėlė C. Renfrew mintys (Renfrew, 1989, p. 75–98). Jis nurodė, kad labai svarbu indoeuropieistikos problematikoje atskirti kalbą nuo archeologinės kultūros ir netapatinti kalbinių ir kultūrinių judėjimų, kurie iki šiol buvo vienu svarbiausių argumentų nuo indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos atsiradimo ir VKK išplitimo susiejimo Europoje. Todėl vargu ar šiuo metu galėtume teigti, kad baltų kalba atsirado VKK išplitus Šiaurės rytų Europoje, kai šios kultūros palikimas istorinėse baltų teritorijose yra labai neišraiškus.

KURGANŲ KULTŪROS PLITIMO IDĖJA

Peržiūrint M. Gimbutienės 1970 m. Pensilvanijos universitete išleistą pagrindinį indoeuropiečių kilmės klausimu veikalą (Gimbutas, 1970, p. 155–197), nurodoma, kad vienintelė indoeuropiečių protėvynė galėjo būti Pietų Rusijos stepėse 5000–3000 m. pr. Kr. gyvavusi Kurganų kultūra, kurios nešėjai iš ten paskli-

do į Pietryčių, po to į Vidurio ir Šiaurės rytų Europą. Kurganų kultūros išplitime archeologė išskiria tris fazes: ankstyvąją – 5000–4000 m. pr. Kr., kai Kurganų žmonės brovėsi į Žemutiniojo Dnepro ir Dnestro sritį ir čia užgniaužė Dnepro–Doneco kultūrą (Cucuteni A fazė, Tripolės B1 fazė), viduriniąją – 4000–3500 m. pr. Kr. – kai Kurganų kultūros pėdsakai aptinkami Pietrytinėje Europoje: Cucuteni A, B periodas, Tisos, Polgaro ir kt. kultūros, ir čia vėliau, 3500–3000 m. pr. Kr., susikuria eilė vietinių kultūrų: Vinšo, Butmiro, Lengjelio ir kt., kai Kurganų žmonės sužlugdo aukštąją Senosios Europos civilizaciją. Tai „...kultūrinio lygio kritimas gali būti suprantamas tik svetimo elemento infiltracija, nusiaubimu ir kultūrinių centrų užgniaužimu...“ (Gimbutas, 1970, p. 186–187). Pagal mokslininkę, šiame laikotarpyje prasidėjo Kurgano žmonių ir jų nešamos kultūros infiltracija į Šiaurės Europą, Piltuvėlinės keramikos kultūros sritį. Vėlyvajame laikotarpyje – 3000–2000 m. pr. Kr. pietinėse Rusijos stepėse pasirodo Katakombinė kultūra, o vidurio, šiaurės rytinėje ir šiaurinėje Europoje įsigali Rutulinių amforų kultūra ir VKK. Indoeuropiečių protėvynės klausimu M. Gimbutienės ir A. Briusovo, I. Artiomenkos bei N. Merperto teorijos turi tą patį indoeuropiečių išplitimo židinį – Kurganų – duobelinę kultūrą. Skirtumas tik tas, kad pagal M. Gimbutienę, Kurganų–duobelinės kultūros žmonės veržiasi per pietrytinę ir Vidurio Europą ir pasiekia Rytų Pabaltijį, o pagal minėtus autorius – ir per Vidurio Europą ir tiesiai – Dnepro–Dono upėmis į šiaurę iki Volgos aukštupio ir Rytų Pabaltijo.

Dar pakankamai neišsiplėtojus M. Gimbutienės teorijai, pasklido C. Renfrew (Renfrew, 1989), V. Ivanovo ir T. Gamkrelidzės (Гамквелидзе, Иванов, 1984) indoeuropietiškos kilties teorijos. Pirmasis juos kildino iš Vakarų Anatolijos, pastarieji – iš Rytų Anatolijos. M. Gimbutienės pasekėju tapo J. P. Mallory (Mallory, 1989), kuris nurodo, kad negalima tapatinti kalbos ir kultūros plėtros. Tai pasakyta visos Europos mastu ir turės, matyt, nemažos įtakos VKK – minėtos archeologinės ir kalbinės sanplaikos atskyrimui.

INDOEUROPIEČIAI IR RYTINIS PABALTIJYS

Dabar konkretizuokime tų pergalingų, pagal M. Gimbutienę, A. Briusovą, R. Rimantiene, G. Česnį ir I. Ložę Kurgano kultūros suindoeuropietintų centrines Europos gyventojų – VKK – plitimo padarinius Rytų Pabaltijyje.

Iki pat XX a. 10 dešimtmečio, o kai kurių archeologų ir šiandien, dar laikomasi VKK, kaip pagrindinės indoeuropietiškosios kultūros išplitimo kriterijaus

Rytų Pabaltijyje, kuri suindoeuropietino vietinius gyventojus (Rimantienė, 1996, p. 318; Лозе, 1987, с. 23–36). Per visą neolito laikotarpį Rytų Pabaltijyje kol kas yra išskirtos trys pagrindinės archeologų kultūros: Neolitinė Nemuno, Narvos bei Šukinė – duobelinė. Gaučioje XX a. antrojo ir trečiojo ketvirčio mokslinėje ir populariojoje literatūroje (ypač kartografinėje medžiagoje), visa Rytų Pabaltijo teritorija, kalbant apie III–II tūkst. pr. Kr. laikotarpį, buvo vientisai užstrichuota, pažymint, kad čia egzistavo VKK. Deja, realybėje turėjome ir turime kitą vaizdą. Šios kultūros paminklų turime tiek nedaug, o juose VKK priskirtinos medžiagos tiek maža, kad apie vientisą kultūrinį klodą III tūkst. pr. Kr. (kalibruotomis datomis) šiuo metu visai nerealu kalbėti (Kriiska, 2000, p. 59–79; Ванкина, 1980, с. 47–58; Ванкина, 1970, таб. 4 ir kt.).

Matyt, tokį vaizdą to meto mokslininkai susidarė dar ir dėl to, kad virvelinis išpudas buvo naudojamas įvairių kultūrinių grupių gyventojų, kurie lėpė puodus naudodami molio masę ir su augalinėmis, ir su sraigių, šamoto ir kitomis mineralinėmis priemaisomis. Virvutės išpudas pasidarė mados dalykas, o ne kultūrinis, priklausęs pavienėms gentims ar jų grupėms ir išlikęs iki II tūkst. pr. Kr. trečio ketvirčio. Jis paplito tiek Narvos, tiek Nemuno kultūrose. Gal tą patį vaizdą būtų susidariusi ir M. Gimbutienė, jei būtų galėjusi pažvelgusi į Lietuvos muziejų fonduose buvusią medžiagą.

Net šiuo metu tenka konstatuoti, kad dar prieš penketą metų laikomi VKK priskirtini paminklai esantys Šventosios gyvenvietėje (Palangos m.), Kretuono apyžeryje, prie Jaros ežero ir upės bei kt. (Pakretuonės 1A, Jaros 1A, Kretuono 1A) iš tiesų yra visai kitoms kultūroms priklausanti medžiaga. Pasirodo, kad analogiškos molio masės sudėties ir puošybos elementus naudojo Rutulinių amforų ir Tšineco kultūrų žmonės (Girininkas, 1998, p. 7–11; Brazaitis, 2000, p. 101–114).

Tą patį galima pasakyti ir apie dalį Pietų Lietuvoje VKK paminklais laikomų gyvenviečių, kur dažnai ant puodų paviršiaus pasitaikantis virvutės ar įraižų ornamentu motyvas buvo naudojamas tų pačių Vėlyvosios Nemuno, Rytų Tšineco kultūros gyventojų, o radiniai – keramika – yra kažkodėl priskiriama vien tik VKK (Pamarių) kultūrai (Grinevičiūtė, 2000, p. 109–124, Rimantienė, 1992, p. 16–34 ir kt.). Palyginkime iš Pietų Lietuvos VKK laikomus paminklus ir ornamentiką (Grinevičiūtė, 2000, p. 116) su Rytų Tšineco kultūros 1-ojo tipo keramika ir ornamentika, ypač su šiaurine Polėsės grupe (Кривальцевич, 1998, с. 345–353), pastebėsime, kad tarp jų esama daug bendrų bruožų. Pietų Lietuvos Vėlyvąją Nemuno kultūrą nežymiai įtakojo Volynės Virvelinės keramikos kultūra. Karaviškių 6-ojoje gyvenvietėje aptikta ir VKK priskiriama keramika (Grinevičiūtė, 2000, p. 113, 114, 116) turi daug panašių bruo-

žų su bronzos amžiaus Daugiuvoelinės keramikos kultūros keramika. Pietų Lietuvos medžiagoje pastebima ir Pamarių kultūros bruožų, tačiau kuri iš VKK Vėlyvajai Nemuno kultūrai turėjo didesnės įtakos – dar reikalauja detalių tyrimų. Viena aišku, kad ne tik Pamarių kultūra turėjo įtakos Pietų Lietuvos senojo bronzos amžiaus kultūrinei raidai.

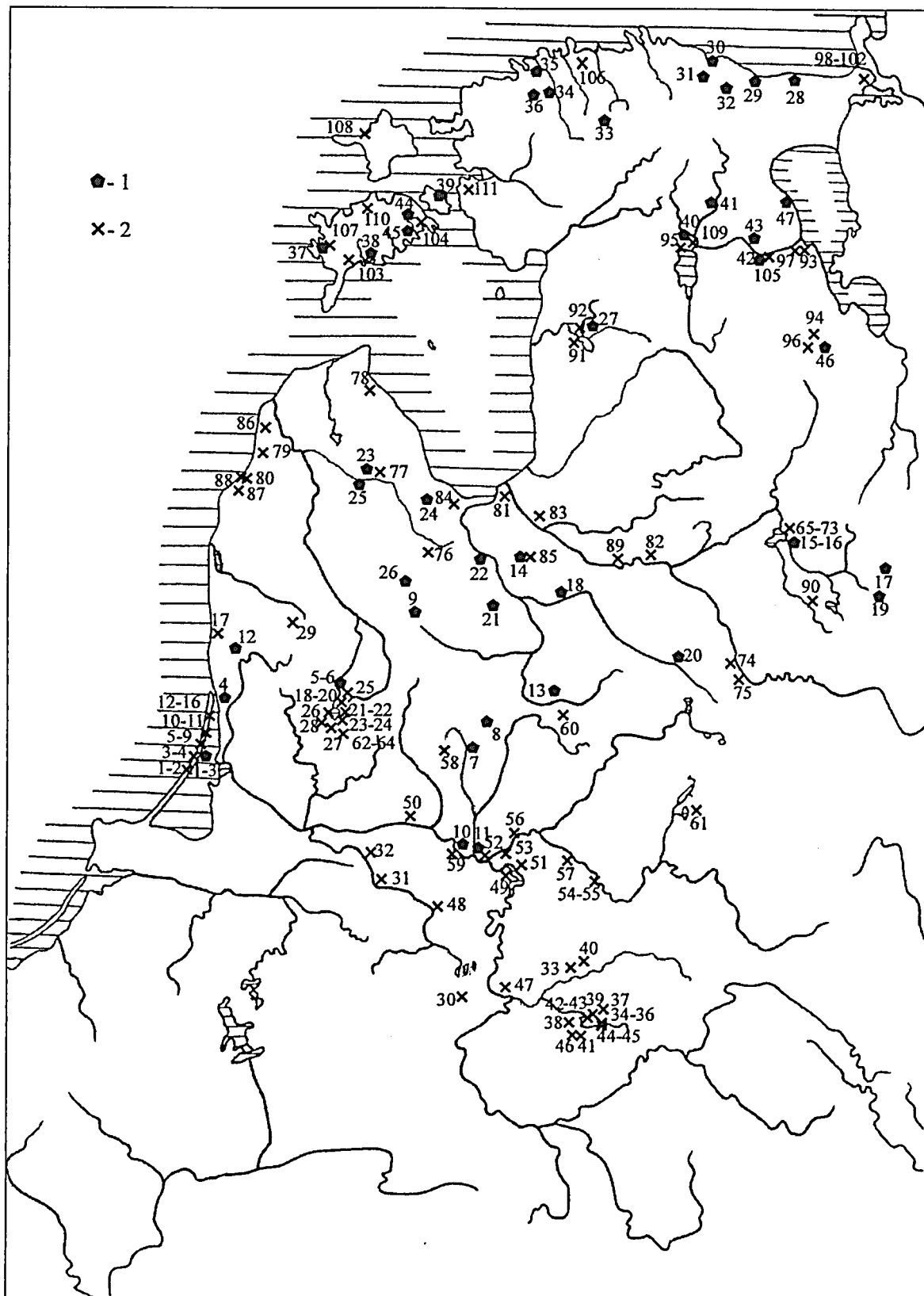
Kokį poveikį VKK galėjo turėti vietinėms Narvos, Nemuno bei Šiaurės Latvijoje ir Estijoje buvusiai Šukinės – duobelinės keramikos kultūroms? Į šį klausimą padeda atsakyti statistiniai duomenys apie VKK priklausančius paminklus sukaupti Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijoje.

Virvelinės keramikos kultūros paminklai Lietuvos teritorijoje

Šiuo metu VKK priskirtinų paminklų ir su ja susijusios medžiagos neabejotinai yra 64-iose gyvenvietėse ir radimvietėse, kuriose rasta apie 17 316 puodo šukių ir 505 puodai, 13-oje kapinynų – 21 kapas (1, 2 lent.; 1 žem.). Kaip matome iš pateiktos 1-osios lentelės, didžiausias VKK paminklų ir inventoriaus kiekis yra Vakarų Lietuvoje. Nidos ir Šventosios gyvenvietėse aptiktas didžiausias VKK žinomos keramikos kiekis. Daug radimviečių žinoma Kuršių nerijoje, tačiau tikslaus puodų ar puodų šukių kiekio jose šiuo metu jau nustatyti nebepavyks, nes medžiaga yra dingusi. Nemaža VKK paminklų – iš viso 15-oje vietų – aptikta Žemaičių aukštumoje. Didžiausias virvelinės keramikos ir kito inventoriaus kiekis aptiktas Daktariskės 5-ojoje gyvenvietėje. Bet tarp čia žinomų VKK gyvenviečių esama ir tokių, kuriose rasta tik po kelias VKK priklausiančias puodų šukes.

Reikšmingiausiais paminklais tektų laikyti Nidos, Šventosios 1A, Daktariskės 5-ąją ir Gaigalinės 1-ąją bei 2-ąją gyvenvietes, kurios suteikia duomenų apie ankstyvąjį ir vėlyvąjį VKK etapą Lietuvoje.

Pietų Lietuvos VKK išskyrimą komplikuoja panašios molio masės sudėties keramika ir panašūs ornamentų motyvai, kuriuos Vėlyvosios Nemuno kultūros ir VKK gyventojai galėjo perimti vieni iš kitų. Tačiau Vėlyvojoje Nemuno kultūros keramikoje pastebimi VKK ir Rutulinių amforų kultūros bruožai nėra gausūs. Nemuno keramikos molio masėje retkarčiais aptinkama šamoto, zoninio ornamentu motyvų, sudarytų iš stulpelio formos išpaudų, būdingų Rutulinių amforos kultūrai. Daugiausia VKK priklausančios medžiagos aptikta Karaviškių 6-ojoje ir Katros ištakų, 1-ojoje gyvenvietėse, kitose jos esama labai nedaug ir deja, kol kas neaišku, kokioms neolito ar senojo bronzos amžiaus kultūroms ją galima būtų priskirti: Neolitinei Nemuno, Rutulinių amforų, VKK ar Rytų Tšineco kul-

1 žemėlapis. Virvelinės keramikos kultūros paminklai Rytų Pabaltijėje: 1 – pavieniai kapai ir kapai gyvenvietėse; 2 – Virvelinė keramika: gyvenvietėse ir radimvietėse. *Autoriaus pieš.*

tūrios įtakai. Pietų Lietuvos neolito laikmečio paminklams, kurie yra smėlynuose, labai sunku išskirti litologinius sluoksnius, tuo pačiu ir kultūrinius sluoksnius. Didžiojoje paminklų dalyje aptinkama įvairių laikotarpių ir pavienių kultūrinių grupių medžiaga. Tai rodo, kad patogiose gyventi vietose įvairių grupių gyventojų lankytasi įvairiu laikotarpiu. VKK ir Vėlyvosios Nemuno kultūrų samplaika nežymi. Todėl, manytina, kad pastarosios kultūros čia gyvavo viena šalia kitos, o Rytų ir Vakarų Tšineco kultūros medžiaga, aptinkama Katros 1-ojoje, Barzdžio miško 1-ojoje, Dubičių 1-ojoje, Margių 1-ojoje, Gribašos 4-ojoje, Jaros apyžeryje (Visėtiškės pilkapynas), Kretuono 1-ojoje ir kt. gyvenvietėse, yra jau susiformavusios į pietvakarius nuo Lietuvos kultūros gyventojų pėdsakai, palikti Pietų Lietuvoje. Turimais duomenimis hibridinis – VKK ir Vėlyvosios Nemuno kultūros – variantas, analogiškas Rytų Tšineco kultūrai, Pietų Lietuvoje nesiformavo arba šiam procesui pasekti dar neturime duomenų. Vakarų Tšineco kultūros atributai, aptinkami Katros 1-ojoje, Gribašos 4-ojoje, Kretuono 1-ojoje gyvenvietėse, yra mainų ar kitų kokių nors buvusių ryšių atspindys, o ne vietoje besiformuojančios kultūros padarinys. Vėlyvosios Nemuno kultūros likimas Pietų Lietuvoje išlieka dar nelabai aiškus.

Rytų ir Vidurio Lietuvoje VKK priklausančių paminklų dar mažiau. Pavieniuose vėlyvuojų neolitu datuojamuose paminkluose tarp kitos medžiagos esama tik po keletą puodų šukių. Didžioji dalis VKK priklausanči medžiaga buvo surinkta paviršiuje kaip atsitiktiniai radiniai.

Virvelinės keramikos kultūros paminklai Latvijų teritorijoje

Latvijoje aptiktos 28 gyvenvietės ir radimvietės, kuriose rasta tik 793 puodų šukės ir 1 puodas, ir 14-oje kapinynų – 44 kapai, priklausantys VKK (1–2 lent., 1 žem.). Daugiausia puodų šukių aptikta Rutenieki bei Abuoros 1-ojoje gyvenvietėse, dar keliasdešimt puodų šukių rasta Ičos ir Asnės gyvenvietėse. Kitose vietose, pvz., Vakarų Latvijoje Sarnatės gyvenvietėse, aptikta tik po kelias puodų šukes. Todėl Latvijos archeologų stengimasis pagal svarbą VKK iškelti į pirmą vietą tarp kitų vėlyvojo neolito kultūrų (Jioze, 1987, c. 51–57; Loze, 1992, p. 313–320; 2001, p. 112–115 ir kt.) yra nesuprantamas.

Virvelinės keramikos kultūros paminklai Estijos teritorijoje

Estijos teritorijoje 50-yje gyvenviečių ir radimviečių aptikta apie 3316 VKK priklausančių puodų šukių ir 20-yje kapinynų – 40 kapų (1–2 lent., 1 žem.). Di-

džiausias VKK priskiriamos medžiagos kiekis aptiktas Riigikūla XIV gyvenvietėje –1728 puodų šukės (nuo 57 puodų) – tai daugiau nei pusė visos medžiagos Estijoje. Kiek daugiau VKK priskiriamų puodų šukių aptikta Akali, Kulamäe ir Narvos miesto gyvenvietėse. Kitose Estijos vietose aptinkamos pavienės puodų šukės yra tarp kitos vėlyvojo neolito, ankstyvojo bronzos ir geležies amžių tyrinėtoms medžiagos.

Pastarieji Rytų Pabaltijyje VKK medžiagos statistiniai duomenys rodo, kad VKK paminklų yra gana nedaug, o ir juose, kaip Lubanos, Kretuono apyžerų, Emajygi upės baseino, Saremos salos, Rytų Lietuvos gyvenvietėse, aptinkamų VKK inventoriaus kiekis labai mažas. Tuo tarpu vėlyvosios Nemuno, Narvos bei Šukinės – duobelinės kultūrų paminkluose inventoriaus aptinkama žymiai daugiau, pastarųjų paminklų kultūriniai sluoksniai labai išraiškingi. Todėl, kaip matome, šiuo metu apie reikšmingesnį VKK poveikį vietinėms vėlyvojo neolito kultūroms (statistiniu požiūriu) kol kas negalime kalbėti. Todėl M. Gimbutienės trečiosios Kurganų kultūros bangos teorijai, bei R. Rimantienės ir I. Lozės iškeltoms mintims apie VKK svarbą vėlyvojo neolito laikotarpiu pagal šiuo metu žinomą archeologinę medžiagą negalėtume pritarti.

Kaip pastebima iš kartografuotos medžiagos apie VKK, matyti, kad šiaurinėje Rytų Pabaltijo dalyje VKK gyvenviečių žymiai mažiau nei pietinėje jos dalyje. Be to, išsiskiria Vidurio Lietuvos ir Latvijos regionas, apimantis Mūšos–Lielupės baseiną, kuriame aptinkama nemaža pavienių VKK priskiriamų kapų. Matyt, vėlyvajame neolite šiuo Nevėžio, Mūšos–Lielupės baseinu skverbėsi pirmieji VKK gyventojai prie Rygos įlankos. Kita VKK kapų koncentracija pastebima Šiaurės Estijoje. Pasirodę VKK gyventojai, matyt, ieškojo kelio apeiti ar įveikti Suomijos įlanką.

Apžvelgta Rytų Pabaltijo VKK medžiaga rodo, kad VKK Rytų Pabaltijį palietė, matyt, keliomis bangomis ar etapais 2800–1900 m. pr. Kr. (Cal.) (3 lent.). (Patikimomis galima laikyti tik tas datas, kurios yra gautos iš kapuose aptiktos organinės medžiagos, o ne iš gyvenviečių, kuriose yra daug skirtingų kultūrinių–chronologinių elementų.). Pirmosios bangos buvo tie virvelininkai, kurie III tūkst. pr. Kr. pirmojoje pusėje (kalibruotomis datomis) paliko pavienius kapus prie pratekančių upių ir ežerų pakraščių, kurių įkapes sudarė laiviniai kovos kirviai, amforos, titnaginiai šlifuoti paviršiumi kirviai, peiliai ir kt. įkapsės. Tai buvo žmonės, eję pramintais ir išžvalgytais Rutulinių amforų kultūros gyventojų keliais. Tokiais kapais Lietuvoje galima laikyti Plinkaigalio, Gyvakarų, Latvijoje – Selgos, Sarkani, Zvejnieki (137 k.), Estijoje – Tärtu, Sope, Ardu ir kt. vietose aptiktus palaidojimus. Tai nomadai, kurie perėjo vandens baseinu Vidurio Lietuvą,

1 lentelė. Virvelinės keramikos kultūros gyvenvietės ir radimvietės Rytų Pabaltijyje

Eil. Nr.	Paminklai	Topografija	Tyr. plotas, m ²	Kultūriniai kompleksai	Puodų šukių kiekis	Literatūra, šaltiniai
Lietuva						
1.	Nida	Kopos	4640	2	10 500	Rimantienė, 1989
2.	Senoji Nida	Kopos	Paviršiuje	1	+	Tischler, 1874
3.	Pervalkos 1	Kopos	Paviršiuje	1	+	Hollack, 1908
4.	Pervalkos 2	Kopos	Paviršiuje	1	+	Hollack, 1908
5.	Juodkrantės 1	Kopos	Paviršiuje	1	+	Hollack, 1908; Gaerte, 1927
6.	Juodkrantės 3	Kopos	Paviršiuje	1	+	Hollack, 1908
7.	Juodkrantės 4	Kopos	Paviršiuje	1	+	Hollack, 1908
8.	Juodkrantės 5	Kopos	Paviršiuje	1	+	Hollack, 1908
9.	Juodkrantės 6	Kopos	Paviršiuje	1	+	Hollack, 1908
10.	Alksnynės 1	Kopos	Paviršiuje	1	+	Gaerte, 1927; Kilian, 1955
11.	Alksnynės 3	Kopos	Paviršiuje	1	+	Gaerte, 1927; Kilian, 1955
12.	Meškos galvos 1	Kopos	Paviršiuje	1	+	Bezenberger, 1895
13.	Meškos galvos 2	Kopos	Paviršiuje	1	+	Bezenberger, 1983
14.	Meškos galvos 4	Kopos	Paviršiuje	1	+	Bezenberger, 1983
15.	Meškos galvos 5	Kopos	Paviršiuje	1	+	Bezenberger, 1983
16.	Meškos galvos 7	Kopos	Paviršiuje	1	+	Bezenberger, 1895
17.	Šventosios 1A	Pajūrio lagūna	1860	2	280 puodų	Rimantienė, 1980
18.	Širmės kalno 1	Paežerys	544	2	5	Butrimas, 1980
19.	Širmės kalno 3	Paežerys	720	2	6	Butrimas, 1980
20.	Širmės kalno 4	Paežerys	128	2	7	Butrimas, 1980
21.	Daktariškės 1	Paežerys	524	2	61	Butrimas, 1982
22.	Daktariškės 5	Paežerys	648	3	154 puodai	Iršėnas, Butrimas, 2000
23.	Gaigalinės 1	Paežerys	216	1	524	Бутримас, 1985
24.	Gaigalinės 2	Paežerys	176	1	786	Бутримас, 1985
25.	Donkalis	Paežerys	1024	3	~10 puodų	Butrimas, 1985
26.	Karkliškiai (Biržulio sąsmauka)	Paežerys	356	2	23	Butrimas, 1986
27.	Kalniškių 1	Paežerys	374	3-4?	8 puodai	Бутримас, 1985
28.	Skirmantinės 1	Paežerys	116	2	1 puodas	Бутримас, 1985
29.	Šarnelė	Paežerys	568	2	20 puodų	Butrimas, 1996
30.	Zapsės upės 5	Paupys	666	3	~30	Juodagalvis, 1994; Grizas, Juodagalvis, 1996; Grizas, Žegunis, 2000
31.	Kubilėlių 1	Paupys	938	2	20	Juodagalvis, 1992
32.	Gedupis	Paupys	64	1	1 šukė	Juodagalvis, 1988
33.	Glūko 10 (Varėnės 5)	Paupys	170		4 puodai	Juodagalvis, 2000
34.	Dubičių 1	Paežerys	346,5	3	~60	Bernotaitė, 1959, Gerdvilienė, 1962

Eil. Nr.	Paminklai	Topografija	Tyr. plotas, m ²	Kultūriniai kompleksai	Puodų šukių kiekis	Literatūra, šaltiniai
Lietuva						
35.	Dubičių 2 (Paežerys)	Paežerys	330	3	7 puodai	Rimantienė, 1999
36.	Dubičių 3	Paežerys	apie 114	3	4 puodai	Rimantienė, 1999
37.	Gribašos 4 (Žilakarklis)	Paežerys	Paviršiuje	3	~10 puodų	Szukiewicz, 1910; Rimantienė, 1974; Grinevičiūtė, 2002
38.	Lynupis	Paupys	156	2	127	Rimantienė, 1985
39.	Margių 1	Paežerys	1064	4	~50	Rimantienė, 1999
40.	Maskaukos 4	Paupys	Paviršius	2	?	Rimantienė, 1974
41.	Katros Ištakos	Paupys	187	6	~900*	Ostrauskas, Rimantienė, 2000
42.	Šakių lanka	Paežerys	636	2	132	Rimantienė, 1992
43.	Karaviškių 6	Paežerys	690	4	3892*	Ostrauskas, Piličiauskas, 2000
44.	Barzdžio miško 1	Paežerys	808	3	?	Rimantienė, 1999
45.	Barzdžio miško 2	Paežerys	32	2	1	Ostrauskas, 2000
46.	Katros 1	Paupys	2029	8	16	Girininkas, 2000
47.	Netiesų 1	Kopos	1315	3	?	Rimantienė, 1962, 1963
48.	Nendriniai	Paupys	1278	3	~70	Merkevičius, 1966
49.	Laumėnų 1	Paupys	Paviršiuje		4	Rimantienė, 1956
50.	Klangiai	Paupys	350	2	1	Rimantienė, 1985
51.	Kapitoniškių 4	Paupys	Buv. pilkapyne	1	4	Tautavičius, 1953
52.	Veršvų 2-ra	Paupys	Paviršiuje	2	5	Rimantienė, 1962
53.	Eigulių 1B	Paupys	111	2	6	Яблонские-Римантене, 1959
54.	Mitkiškės 1	Paupys	Paviršiuje	3?	~5*	Tarasenka, 1924
55.	Mitkiškės 2	Paupys	Paviršiuje	3?	~2*	Tarasenka, 1924
56.	Radikiai	Paupys	Paviršiuje	3	18	Jablonskytė-Rimantienė, 1965
57.	Rusiai	Paupys	Paviršiuje	3	2	Rimantienė, 1962
58.	Rinkšeliai	Paupys	Buv. pilkapyne	2	2	Rimantienė, 1974
59.	Kačerginė	Paupys	Atsitiktinis	1	1 puodas	VDKM fondai
60.	Tiltagaliai	Paupys	Paviršiuje	1	~11	Rimantienė, 1974
61.	Kretuono 1	Paežerys	3214	2	6 puodai	Girininkas, 1990
62.	Daktariškės 6	Paežerys	4	1	6	Butrimas, 1992
63.	Kulnikas	Paežerys	108	2	~20	Butrimas, 1986
64.	Ožnugario 1	Paežerys	284	2	~30	Butrimas, 1986

Iš viso: 17 316 puodų šukių ir 505 puodai

* Minėtose radimvietėse ir gyvenvietėse ne visi puodai priklauso VKK. Lentelėse esantys paminklų eilės numeriai atitinka žemėlapyje pateiktą numeraciją.

Eil. Nr.	Paminklai	Topografija	Tyrinėtās plotas m ²	Kultūriniai kompleksai	Puodų šukių kiekis	Literatūra, šaltiniai
Latvija						
65.	Lagaža	Paupys	377	3	4	Лозе, 1979
66.	Abora 1	Paupys	1311	3	197	Лозе, 1979
67.	Eiņi	Paežerys, durpynas	60	3	5	Лозе, 1979
68.	Asne 1	Paupys	78	3	48	Лозе, 1979
69.	Iča	Paupys	463,5	5	52	Loze, 1993
70.	Malmutas grīva	Paupys	142	3	11	Лозе, 1965
71.	Smaudži, g.a. kapinyne	Paupys	40	3	6	Loze, 1974
72.	Zvidze	Paežerys	407	4	1	Лозе, 1988
73.	Kvāpāni II	Paupys	2029	4	15	Лозе, 1987
74.	Dvietes Muncī	Paupys	24	2	~17	Šturms, 1927; 1938
75.	Dviete	Paupys	Paviršius ir 20	2	~12*	Šturms, 1970
76.	Lejascīskas	Paežerys	99	3	~20	Šturms, 1930; Ванкина, 1980
77.	Matkules Tojāti	Paupys	Paviršius, pilkapynas	2	~20	Ванкина, 1980
78.	Purciems C	Kopos pajūrio	Paviršius	4	32*	Šturms, 1937
79.	Sārnatē G, N, P, X, T	Paupys, durpynas	520,5	3	5	Ванкина, 1970
80.	Pāvilosta	Paupys	36	2	4	Ванкина, 1980
81.	Vāraskrogs	Paupys, kopos	Paviršius	1	~17	Ванкина, 1980
82.	Lejasbitēni	Paupys	22	2	7	Šturms, 1936
83.	Reznes	Paupys	Paviršius	2	11	Šturms, 1933
84.	Siliņupe	Paupys, už kopu	313	2	12	Ванкина, 1980; Zagorska, 1990
85.	Rutenieki	Paupys	64	2	250*	Šturms, 1946
86.	Užava	Paupys	Paviršius	1	8	Šturms, 1970
87.	Sakos strauts	Paupys	Paviršius	1	13	Šturms, 1939
88.	Pāvilostas baznīcas vieta	Paupys	Paviršius	2	2	Ванкина, 1980
89.	Aizkrauklē	Paupys	Kapinyne, židīnys	2	1 puodas	Ванкина, 1980
90.	Leimaniški	Paupys	42	2	8	Vankina, 1962
91.	Riņņukalns	Paežerys	Paviršius	1	5	Zagorskis, 1970
92.	Zvejnieki I ir II	Paupys	4200	3	11	Zagorskis, 1987

Iš viso: ~ 793 puodų šukių ir 1 puodas

* Minėtose radimvietėse ir gyvenvietėse ne visi puodai priklauso VKK. Lentelėse esantys paminklų cilės numeriai atitinka žemėlapyje pateiktą numeraciją.

Eil. Nr.	Paminklai	Topografija	Tyrinėtas plotas	Kultūriniai kompleksai	Puodų, puodų šukių kiekis	Literatūra, šaltiniai
Estija						
93.	Akali	Paupys	515	6	752*	Янитс, 1959
94.	Kullamäe	Paupys	224	5	185	Янитс, 1959
95.	Valma	Paežerys	992	3	200*	Янитс, 1959
96.	Tamula	Paežerys	356	3	54	Янитс, 1959
97.	Villa	Paupys	60	3	15	Янитс, 1959
98.	Riigiküla I	Paupys	388	4	6	Гурина, 1967 Янитс, 1959
99.	Riigiküla II	Paupys	275	4	5	Гурина, 1967
100.	Riigiküla IV	Paupys	50	3	22	Kriiska, 1996, 1999, 2000
101.	Riigiküla XIV	Paupys	52	2	1728* (57 puodai)	Kriiska, 2000
102.	Narva Joaoru	Paupys	126	4	50	Kriiska, 2000; Янитс, 1959
103.	Naakamäe	Paupys	80	3	44	Янитс, 1959
104.	Asva	Paupys	320	3	20	Jaanits, 1982
105.	Ihaste	Paupys	20	2	10	Jaanits, 1982
106.	Iru	Paupys	60	2	17	Jaanits, 1982
107.	Võhma 1	Pajūris	32	2	~5	Kriiska, 2000
108.	Kõpu XI	Pajūrys	?	2	~6	Kriiska, 2000
109.	Siimusaare	Paežerys	Paviršiuje	2	109*	Jaanits, 1982
110.	Paju	Paupys	60	2	21	Jaanits, 1982
111.	Kaseküla	Pilkapyne	22 (1997 metais)	3	7	Jaanits, 1982
112–141.	Pavieniai radiniai	Įvairių paminklų medžiagoje			~60	Jaanits, 1982; Kriiska, 2000

Iš viso: ~ 3316 puodų šukių

Latviją ir Rytų bei Šiaurės Estijos, Suomijos įlankos pakraščius (1 žem.). Šių ankstyvųjų VKK žmonių gyvenviečių, matyt, dar neaptikta arba jos iš turimos medžiagos neidentifikuotos, nes pastarieji gyventojai ryškesnių kultūrinių sluoksnių nepaliko. Pagal pavieniuose jų kapuose aptiktą zoo–osteologinę medžiagą (Янитс, 1952, c. 63) matyti, kad jie galėjo būti kariūnais-piemenimis, traukiančiais kartu su gyvulių kaimenėmis. Kokia jų dalis išliko, ar buvo apsistoję ilgesniam laikotarpiui, galima matyti iš gyvenvietėse aptinkamų amforų, kurių labai nedaug rasta Kuršių nerijos, Kvapani II, Ičos, Abuoros 1-osios gyvenvietėse.

Kita VKK gyventojų banga yra jau vėlesnio laiko, matyt, III tūkst. pr. Kr. vidurio ir antrosios pusės, kurie kūrėsi jau vietinių Nemuno, Narvos,

Šukinės – duobelinės keramikos kultūrų gyventojų gyvenviečių teritorijose. Kas jie buvo – prekybininkai, tarpininkai, kariai? Matyt, ir tie ir kiti, nes dalis jų mėgino perimti to meto žaliavos gavybos (titnago – Nemuno kultūros teritorijoje, gintaro – Pietvakarių Narvos kultūros teritorijoje – Žucevo, skalūno – Šiaurės rytų Estijoje Padneprės ir Volgos aukštupio VKK gyventojai) centrus ir jais disponuoti. Jie jau aptinkami dažniausiai vietinių neolitinių gyvenviečių vietose. Tai įgalintų teigti, kad jie kūrėsi jau paruoštose ir patogiose gyventi vietose. Tik neaišku, ar išstumdami, ar susiliedami su vietos gyventojais. Archeologinis senajo bronzos amžiaus inventorius, ypač šiaurinėje Rytų Pabaltijo medžiagoje, kur egzistavo Vėlyvoji Narvos kultūra, rodo, kad VKK žmonės neturėjo didesnės įtakos vietinei kultūrai. Tuo tarpu

* Minėtose radimvietėse ir gyvenvietėse ne visi puodai priklauso VKK. Lentelėse esantys paminklų eilės numeriai atitinka žemėlapyje pateiktą numeraciją.

2 lentelė. Virvelinės keramikos kultūros pavieniai kapai, kapai gyvenvietėse Rytų Pabaltijyje

Eil. Nr.	Paminklai	Topografija	Kapų kiekis	Kultūriniai kompleksai	Įkapės	Literatūra, šaltiniai*
Lietuva						
1.	Juodkrantė	Pamarys	1	1	Nėra	Gaerte, 1927
2.	Alksnynė	Pamarys	1	1	Nėra	Bezzenberger, 1893
3.	Meškos galva	Pamarys, 1-ojoje, 2-ojoje ir 6-ojoje gyvenvietėse	5	1	1 įtv. kirvis, 2 kirviai su skyde kotui, keramika	Bezzenberger, 1893
4.	Lankupiai	Paupys	1	1	Laiv. kirvis	Engel, 1935
5.	Donkalnis	Buv. ež. sala	2? (iš 14 k)	2	2 trikamp. strėlių antgaliai	Butrimas, 1985
6.	Spiginas	Buv. ež. sala	1 (iš 4)	2	Nėra	Butrimas, 1992
7.	Plinkaigalis	Paupys, gel. a. kapinyne	4 (iš 372 k.)	2	3 peiliai, titnaginį kirvis	Butrimas, Kazakevičius, 1985
8.	Grinkiškis	Paupys	1	1	Laiv. kirvis	Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961
9.	Šakyna*	Paupys	1	1	Dubenėlis	Rimantienė, 1974
10.	Paštuva	Paupys, a.a. gyvenvietėje	1	2	Nėra	Rimantienė, 1974
11.	Veršvai*	Paupys, gel. a. kapinyne	1 (iš 461 k.)	2	Nėra	Rimantienė, 1962
12.	Kurmaičiai	Paupys	1	1	Laiv. kirvis	Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961
13.	Gyvakarai	Paupys	1	1	Laiv. kirvis, titn. kirvis, peilis, kaulinis smeigtukas	Tebelškis, 2001
Iš viso: 21 kapas						
Latvija						
14.	Rutenieki	Paupys, gyvenvietėje	1	1	Laivinis kirvis	Šturms, 1946
15.	Aboros 1 gyvenvietėje	Paupys, gyvenvietėje	8 (iš 61 k.)	2	4 gintariniai kabučiai, 1 gint. sagutė, 2 amuletai iš žvėrių dantų, 1 cilindr. gint. karolis	Ļoze, 1979
16.	Kvāpāni II	Paupys, gyvenvietėje	5 (iš 15 k.)	2	1 gintarinis kabutis	Ļoze, 1987
17.	Kreiči*	Paupys, kapinyne	6 (iš 23 k.)	2	15 amuletų iš žvėrių dantų, šerno iltis, kaulinio dirbinio fragm.	Zagorskis, 1961

* Kapai, kurie gali nepriklausyti VKK, kol nebus C¹⁴ datų.

Eil. Nr.	Paminklai	Topografija	Kapu kiekis	Kultūriniai kompleksai	Īkapēs	Literatūra, šaltiniai
Latvija						
18.	Selga	Paupys	Dvigubaspavienis	1	Amfora, 4 puodo šukēs, titn. peilis, kriauklē, kaulinis kaltas, 2 kaulo ir 1 rago fragm., 2 kaulinēs ylos	Grasis, 1996
19.	Sarkaņi	Paežerys	Pavienis	1	Laivinis kirvis, kaulinē plokštelē-antrankis, 5 puodu šukēs	Grasis, 1996
20.	Krīgāni*	Paežerys	1 (iļ 4 k.)	2?	Nēra	Stubavs, 1980; Loze, 1992
21.	Andriņi	Paupys	Pavienis	1	Nēra	Ģinters, 1931; Loze, 1992
22.	Aizupe	Paupys	Pavienis	1	Nēra	Loze, 1992
23.	Kandava	Paupys, geležies a. kapinyne	2 pavieniai	1	Nēra	Šnore, 1936; Loze, 1992
24.	Tāmas*	Paupys	Pavienis	1	Nēra	Mugurēvičs, 1977; Loze 1992
25.	Tojāti	Paupys	Pavienis	1	Nēra	Šturms, 1927; Loze, 1992
26.	Zvārdes Grīnerti*	Gelež. a. kapinyne	Pavienis	1	Nēra	Šnore, 1935; Loze, 1992
27.	Zvejnieki	Paežerys, kapinyne	13 (iļ 308 k.)	5	Tik 137 kape: amfora, 2 kauliniai kabučiai, kaulinē yla, kaltas; 186 kape – 2 antrankinēs plokštelēs	Zagorskis, 1987
Iļ viso: 44 kapai						
Estija						
28.	Sope	Paupys	3 (iļ 10 k.)	2	Puodas, upinē kriauklē, gintarinē rinkē, 2 laiviniai kirviai, kaulinē yla	Ямуртс, 1952
28a.	Sope	Paupys	Pavienis 1	1	Akm. kirvis, 2 laiviniai kovos kirviai	Ямуртс, 1952
29.	Koogu	Paupys	1	1	Laivinis kirvis	Jaamits, 1982
30.	Pajuveski	Pajūrys	2	1	Laivinis kirvis	Jaamits, 1982
31.	Metsiku	Paupys	2	1	Keramika	Jaamits, 1982
32.	Kisuvere	Paežerys	1	1	Laivinis kirvis	Jaamits, 1982

* Kapai, kurie gali nepriklausyti VKK, kol nebus C¹⁴ datų.

Eil. Nr.	Paminklai	Topografija	Kapų kiekis	Kultūriniai kompleksai	Įkapės	Literatūra, šaltiniai
Estija						
33.	Ardu	Paupys	2 pavieniai	1	Titnaginys kirvis, peilis, kaul. ir titn. kaltas, kaulinė yla, laivinis kirvis, spaustukas retušavimui, 2 kauliniai dirbiniai	Янитс, 1952
34.	Tuula	Paupys	1	1	Titn. ietigalis	Jaunits, 1982
35.	Amari	Paupys	2	1	Puodas, laivinis kirvis	Jaunits, 1982
36.	Lehola	Paupys	1	1	Akmeninis kirvis	Jaunits, 1982
37.	Koki	Pajūris	1	1	Laivinis kirvis	Jaunits, 1982
38.	Saia	Pajūrys	1	1	Laivinis kirvis	Jaunits, 1982
39.	Kūlasema	Pajūrys	2 pavieniai	1	Laivinis kirvis, kabučiai iš žvėrių dantų	Янитс, 1952
40.	Kāo	Paežerys	1	1	Titnaginys peilis	Jaunits, 1982
41.	Kunila	Paupys	2	1	Laiv. kirvis, titn. peilis, 2 titnaginiai, 2 galastuvai, 5 šerno iltys, akmeninis kaltas	Янитс, 1952
42.	Karlova	Paupys	3	1	Laivinis kirvis	Jaunits, 1982
43.	Tartu	Paupys	Pavienis 1	1	Laivinis kirvis, strėlės antgalis iš ofilito	Янитс, 1952
44.	Tutku	Paupys	3 pavieniai	1	Puodų šukės	Jaunits, 1982
45.	Tika	Paupys	1	1	Puodo šukės, žeberklas kaulinis, avies dantis	Янитс, 1952
46.	Tamula	Paežerys	7 (iš 24)	2	Gintarinis kabutis	Jaunits, 1957; Янитс, 1959
47.	Haapsi	Paežerys	2	1	2 laiviniai kirviai	Jaunits, 1982

Iš viso: 40 kapų

Nemuno kultūros regione, ypač Nemuno aukštupyje, jau senojo bronzos amžiaus pradžioje pastebima ryškesnė Rytų Tšineco kultūros, kuri formavosi piečiau Lietuvos VKK pagrindu, įtaka.

Jei pagal M. Gimbutienės ir R. Rimantienės teoriją VKK gyventojai buvo indoeuropiečiai, kurie turėjo didžiulės įtakos vietiniams vėlyvojo neolito Rytų Pabaltijo gyventojams (Gimbutienė, 1996, p. 280, 286),

kodėl į šiaurę nuo Dauguvos upės vėlesnėje priešistorės raidoje, jau po VKK, nepastebime indoeuropiečių kultūros požymių? Tiek dešiniakrantėje, tiek kairiakrantėje Dauguvos upės teritorijose po VKK pasirodymo toliau pastebima vietinių: dešiniakrantėje – ugro-finiškos kultūros raida, o kairiakrantėje toliau egzistuojanti Narvos kultūra. Tik pietrytinėje Baltijos jūros pakrantėje esama ryškesnių VKK infiltracijos

3 lentelė. Rytų Pabaltijo VKK kapų datavimo lentelė

Paminklas	Medžiaga, laboratorija	C ¹⁴ data	Nekalibruota (bc) data	Kalibruota (BC 2 σ)	Kalibruota (BC 1 σ)
Plinkaigalis, kapas Nr. 241	Žm. kaulas OxA-5928	4030±55	2080±55	2860 (2568,2518 2499) 2460	2620–2470
Plinkaigalis, kapas Nr. 242	Žm. kaulas OxA-5936	4280±75	2330±75	3090 (2893) 2640	2920–2880
Spiginas, kapas Nr. 2	Žm. kaulas GIN-5570	4080±120	2130±120	2910 (2618,2611 2596, 2593, 2582 2290)	2880– 2470
Gyvakarai	Žm. kaulas Ki-9467	3745±70	1795±70	2401–2379, 2349–1945	2281–2035
Gyvakarai	Žm. kaulas Ki-9471	3710±80	1760±80	2395–2385, 2341–2319, 2313–1883	2269–1977

požymių, kai ten susiformavo Pamarių (Žucevo) kultūra. Tačiau ir po Pamarių kultūros išnykimo kokių nors su Povirveline keramikos kultūra susijusių paminklų ten kol kas neaptinkama. Tarp Pamarių ir Vakarų baltų pilkapių kultūrų ryškaus perimamumo nepastebima nei ankstesniuose, nei vėlesniuose jos gyvavimo perioduose. Vėlesnių, Lenkijos ir Baltarusijos teritorijoje egzistavusių povirvelinių kultūrų, tokių kaip Tšineco kultūros, nedidelė įtaka jaučiama Pietų ir Rytų Lietuvos teritorijoje (Brazaitis, 2000, p. 103–104; Rimantienė, Ostrauskas, 1998, p. 203–215; Ostrauskas, Rimantienė, 1998, p. 36).

Patriarchalinės visuomenės atsiradimą taip pat negalime susieti su naująja suindoeuropietinta Europa. Visuomenės kaitai įtakos turėjo ekonominiai faktoriai, kurie Europoje ir Rytų Pabaltijyje kito nepriklausomai nuo suindoeuropietintų kultūrų gyventojų įsiveržimo ar plitimo. Dar prieš Kurganų įsiveržimą Europoje gyvavusioje Linijinės juostinės ar Piltuvėlinių taurių kultūrose panašūs ekonominiai (Whittle, 1996, p. 151) ir visuomeniniai procesai vyko kaip ir M. Gimbutienės minimoje Kurganų kultūroje. Analogiški ekonominiai procesai viduriniojo neolito laikotarpiu pastebimi ir Lietuvoje (Daugnora, Girininkas, 1996, p. 23–61). Didelę įtaką tuo pat metu galėjo turėti Rutulinių amforų kultūra egzistavusi be maž tuo pat metu, kaip ir VKK (Charniauskis, 1996, p. 87–97; Kadrow, Szmyt, 1996, p. 103–111; Szmyt, 1996, p. 78; Rimantienė, Butrimas, 1990, p. 29–30; Loze, 1990, p. 31–33). Todėl teorija apie tai, kad VKK gentys kultūriniu ar ekonominiu pobūdžiu labai paveikė iki tol Rytų Pabaltijyje gyvenusius žmones, yra mokslškai nepagrįsta ir neįrodyta. VKK gyventojai, kurie buvo pasirodę Rytų Pabaltijyje, geriausiai atveju galėjo tik labiau suintensyvinti jau seniai prasidėjusius ekonominius pokyčius – perėjimą prie gamybinio ūkininkavimo. Viena, ką galima pastebėti, kad masinio

migracinio pobūdžio veiksmų neolito ir senajo bronzos amžiaus periodu Rytų Pabaltijyje archeologų neužfiksuota, išskyrus patį pietrytinį Baltijos jūros pakraštį, kur egzistavo Pamarių (Žucevo) kultūra. Šios VKK įsitvirtinimą siaurame pietrytiniame Baltijos pajūryje reiktų laikyti kaip strateginio geografinio punkto (upių ir pajūrio keliai) ir buvusio svarbaus ekonominio – gintaro gavybos ir perdirbimo centro – užėmimu. Kituose to meto gyvenamuosiuose centruose, kokie archeologams šiuo metu žinomi Lubanos, Kretuono, Virtsjarves, Peipaus apyežeriuose, ryškaus svetimo elemento infiltracijos, nusiaubimo ar kultūrinių centrų užgniaužimo, kuris turėjo pagal M. Gimbutienę įvykti pasirodžius čia VKK, archeologų nepastebėta. To meto VKK gyventojų, pratekančių ežerų, upių arterijomis, vojažas ir prie jų palikti pavieniai kapai bei menkos savo kultūrinio sluoksnio sudėtimi gyvenvietės – tai viskas, kuo operuoja šių dienų Pabaltijo archeologai apie VKK Rytų Pabaltijyje.

Todėl šiandien kalbėti apie baltų kiltį iš suindoeuropietintos Vidurio Europos ar jų susidarymą iš atėjusių gyventojų, asimiliuojant vietinius, nėra mokslškai pagrįstų duomenų. Lieka tik autochtoninės indoeuropietiškos kultūros kilties klausimų ratas, kurių be išsamaus Narvos ir Nemuno kultūrų tyrimų nebus galima apsieiti.

VAKARŲ BALTŲ KILMĖ

M. Gimbutienė nurodo, kad „... iš Pamarių kultūros toliau plėtojosi Rytprūsių, Vakarų Lietuvos ir Latvijos žalvario bei ankstyvojo geležies amžiaus kultūra, kurią siejame su vakarų baltais“. Prie šio teiginio pridama, kad „Narvos kultūros substratas bus lėmęs vakarų baltų kultūrą“ (Gimbutienė, 1985, p. 50). Da-

bar sunku nustatyti, tačiau manoma, kad šis autorės teiginys nėra nuosekliai moksliskai pačios autorės padaryta išvada. Logiškai mąstant, neužtenka vienintelio Kaupo, trijų sluoksnių pilkapių, pavyzdžio. Šiai išvadai ir teiginiui atsirasti autorei, matyt, didelės įtakos bus turėjusi R. Rimantienės tuo pat metu plėtojama nuostata apie baltų kultūros kiltį iš Pamarių (Žucevo) kultūros teritorijos, kuri pagal autorenę apėmė visą Lietuvą, didžiąją Latvijos teritorijos dalį bei buvusią Prūsiją (Rimantienė, 1984, p. 216).

Nedetalizuojant Pamarių kultūros bruožų, netipologizuojant archeologinės medžiagos, apie šios kultūros paplitimą Pietų Lietuvoje rašė G. Grinevičiūtė (Grinevičiūtė, 2000, p. 109–124), T. Ostrauskas, R. Rimantienė (Ostrauskas, Rimantienė, 2000, p. 61–65), G. Grinevičiūtė, T. Ostrauskas (Grinevičiūtė, Ostrauskas, 2000, p. 26–28). Pagal autorių pateiktą medžiagą (Grinevičiūtė, 2000, p. 113, pav. 4–5, p. 114, pav. 6; Grinevičiūtė, Ostrauskas, 2000, p. 27, pav. 2; Rimantienė, 1985, p. 98–118), kad ir labai norėtusi, neįmanoma pritarti jų išsakytai nuomonei, kad Pietų Lietuva vėlyvajame neolite priklausė Pamarių kultūrai. Dalis Pietų Lietuvoje aptiktos ir publikuotos vėlyvojo neolito keramikos bei titnago dirbinių gali būti artimi senosios bronzos laikmečio Rytų Tšineco kultūrinei sričiai, kita dalis Vėlyvosios Nemuno ir VKK, dalis – Rutulinių amforų kultūrai ir tik nežymi dalis – VKK, turinčiai Pamarių kultūrai būdingų bruožų. Tai labai akivaizdu tyrinėtoje Lynupio gyvenvietės vėlyvojo neolito medžiagoje, kur iš 680 puodų šukių virvelinei keramikai galima priskirti vos 10–15 (Rimantienė, 1985, p. 108–110). Pamarių kultūrai neįmanoma priskirti ir Kretuono, Jaros apyežeriuose, (Kretuono 1-ojoje, Jaros 1-ojoje gyvenvietėse) aptiktą virvelinę keramiką (Girininkas, 1977, p. 77–91; 1978, p. 71–73), kuri turi, kaip aukščiau minėta, Rutulinių amforų ir Tšineco kultūrinėms grupėms būdingų bruožų. Apie Pamario (Žucevo) kultūros įtaką Latvijos teritorijai pastaruoju metu nebekalba ir latvių archeologai (Loze, 2001, p. 74–115), anksčiau nurodę, kad jai galėjo priklausyti tik pietvakarinė Latvijos dalis (Loze, 1987, c. 51–57). Todėl kalbant apie Pamarių (Žucevo) kultūrą, jos teritorija nuo Baltijos jūros rytų kryptimi siekia tik Žemaitijos aukštumą ir galbūt Pietų Lietuvos teritoriją. Labiau į rytus nei jos gyvenviečių, nei kapinynų kol kas nerandama.

Dar visai neaišku, kodėl ir kaip Pamarių kultūra nustojo egzistavusi. Žinoma, kad šioje teritorijoje II tūkst. pr. Kr. pirmojoje pusėje pasirodžiusi Vakarų baltų pilkapių kultūra ko nors panašaus iš prieš tai čia egzistavusios kultūros neperėmė. Minėtoje teritorijoje kokios nors vėlesnės Povirvelinės kultūros raidos,

kaip, pvz., piečiau nuo Pamarių kultūros, Tšineco, Ivno kultūrų susiformavimas, nepastebimas. Vadinasi, Pamarių kultūra staiga pasirodžiusi (pagal R. Rimantienę Narvos kultūra paveikta Rutulinių amforos kultūros tapo Pamarių kultūra, Rimantienė, 1996, p. 168) staiga ir išnyko. Įdomu pastebėti, kad toks pat staigus buvo ir Fatjanovo kultūros pasirodymas ir išnykimas (Krainov, 1992, p. 321–327), tik mūsų aptariamoje kultūroje neliko net kapinynų. Tikėtina, kad ateiviai, patekę į jiems svetimą gamtinę aplinką, paprasčiausiai negalėjo pakeisti vietinių gyventojų ūkio raidos ar dvasinio pasaulio stereotipų, turėjo prisitaikyti prie vietinių gyventojų ir juose ištirpti. Žinoma, galima ir kita Pamarių kultūros išnykimo versija: pagal V. Sedovą (Седов, 1993, c. 18–36), Vidurio Europos pilkapių kultūra plėsdamasi galėjo turėti įtakos ir besiformuojantiems vakariniams baltams (pagal M. Gimbutienę – Unetičio ir Pilkapių kultūrų laikmetis (Gimbutas, 1965, p. 245–388)). Pilkapio, kaip pomirtinės laidojimo vietos, supilimas ir jo vidaus įrengimas, matyt, yra ideologinis veiksnys, vėliau, jau geležies amžiuje, perimtas ir modifikuotas labiau į rytus gyvenusių baltų. Tuo tarpu Vakarų baltų kultūros pilkapiuose aptinkama analogų neturinti prieš tai buvusiai vietinei kultūrai keramika, metalo dirbiniai yra tamprios prekybos tarp pietvakarinės Baltijos ir Vidurio Europos padarinys (A. und B. Hänsel, 1997). Taip pat Vakarų baltų pilkapių kultūrai didelės įtakos turėjo Unetičio kultūrinėje srityje paplitusi keramika – į apačią plėtėjančių formų puodai (Gimbutas 1965, p. 269, pav. 176:11), kurių požymiai dar ilgai išliko net prūsams priskiriamoje keramikoje. Todėl kol nėra aptikta ankstyvųjų Vakarų baltų pilkapių kultūros gyvenviečių, tektų manyti, kad pastaroji kultūra, tokią, kokią mes galime kol kas pažinti, yra naujos metalo lydytojų ir apdirbėjų ideologijos padarinys, pasiekęs besiformuojančių vakarinių baltų sritį, kuriai Pamarių kultūra ryškesnio poveikio neturėjo.

IŠVADOS

1. Pagal žinomą VKK paminklų kiekį ir joje esančią archeologinę medžiagą (1–2 lent.), kuri yra svarbi statistinei vėlyvojo neolito materialinės kultūros palyginamajai analizei, matyti, kad VKK įtaka Rytų Pabaltijyje nebuvo didelė. Rytų Pabaltijyje šiuo metu žinoma 111 VKK priklausančių gyvenviečių ir radimviečių, kuriose aptikta apie 21 425 puodų šukių ir apie 506 puodai. Pavieniuose kapuose ir kapuose, esančiuose gyvenviečių teritorijose, žinomi 105 palaidojimai.

2. VKK Rytų Pabaltijį pasiekė keliomis migracinėmis bangomis, kurios nebuvo tokio masto, kad būtų stipriau paveikusios vietines Rytų Pabaltijos vėlyvojo

neolito kultūras. Šie procesai Rytų Pabaltijyje vyko 2800–1900 m. pr. Kr. (Cal). Pirmoji banga atsekama pagal pavienius kapus, aptinkamus prie Baltijos pajūrio, ir svarbiausių vandens arterijų, kuriomis VKK gyventojai skverbėsi Vėlyvosios Nemuno, Vėlyvosios Narvos ir Vėlyvosios šukinės – duobelinės keramikos kultūrų teritorijomis. Su šia banga susijusių ryškesnių gyvenviečių Rytų Pabaltijyje kol kas nežinome. Antroji banga, matyt, pirmųjų palikuonys, kūrėsi vietinių Rytų Pabaltijo gyventojų sodybvietėse. Jų sodybviečių kultūriniai sluoksniai neišraiškingi, jose esama dažniausiai tik pavienių dirbinių. Todėl manoma, kad VKK gyventojai nuolat vienoje vietoje nebuvo, galėjo būti tam tikrais tarpininkais tarp svarbiausių Rytų Pabaltijyje buvusių žaliavos – titnago, gintaro, skalūno – centrų, kuriuos, matyt, būdami karingi, stengėsi kontroliuoti.

3. Patys VKK gyventojai žemės ūkiu neužsiėmė (būtų išlikę išraiškingesni jų kultūriniai sluoksniai), tačiau, matyt, buvo tarpininkais pristatydami gyvulius, kultūrinius augalus į minėtus Rytų Pabaltijo žaliavos gavybos centrus ar kitas tankiau apgyvendintas Rytų Pabaltijo vietas. Todėl kalbėti apie jų pačių ūkininkavimą Rytų Pabaltijo miškų zonoje šiuo metu neįmanoma.

4. VKK egzistavimo vėlyvajame etape savitumu pasižymi Pamarių kultūra, kuri labiau pastebima tik siaurame pietvakariniame Baltijos pajūrio ruože, gintaro gavybos ir apdirbimo centre. Čia susiformavusi Pamarių kultūra didesnės įtakos turėjo tik Žemaitijos aukštumos teritorijoje. Pietų Lietuvos teritorijoje Pamarių kultūros įtakos pasireiškimas yra diskutuotinas, nes labai panaši VKK medžiaga į Pietų Lietuvą plito iš Volynės ir kitų vietų. Be to, labai panaši savo forma ir ornamentika yra Rytų Tšineco – Povirvelinės keramikos kultūra – plitusi ir egzistavusi Pietų Lietuvoje, matyt, jau ankstyvajame bronzos amžiuje po Vėlyvosios Nemuno kultūros išnykimo.

5. Archeologiniu požiūriu, baltų kultūros ankstyvajame formavimosi procese, kuris vyko vėlyvajame neolite ir senajame bronzos amžiuje, svarbiausias vaidmuo atiteko vietinėms Nemuno ir Narvos kultūroms, o tik indoeuropietiškomis laikomos Rutulinių amforų ir VKK kultūros formavosi Vidurio Europoje ir Rytų Pabaltijį siekė pavieniais išpuoliais ar kaip prekeiviai. VKK tarpo tarp vietinių vėlyvojo neolito kultūrų, bet reikšmingesnio poveikio joms neturėjo.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Basanavičius J., 1921 – Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvoje. Vilnius, 1921.
 Bernotaitė A., 1959š – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto 1959 m. rugpjūčio mėn. 1–15 d.

vykdytų Salaitėje, Dubičių km., Varėnos raj., archeologinių tyrinėjimų ataskaita–dienoraštis // Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. Vilnius, 1959. B. 100.

Bezzenberger A., 1893 – Bericht des Vorsitzenden über die von ihm im vorigen Jahre auf der Kurischen Nehrung gemachten steinzeitlichen Funde // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg, 1983, p. 18.

Bezzenberger A., 1895 – Accessionen des Prussia Museums // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg, 1985, p. 19.

Brazaitis Dž., 2000 – Žalvario amžiaus medžiaga iš Visietiškių pilkapyno ir jo aplinkos // LA. Vilnius, 2000. T. 20, p. 101–114.

Butrimas A., 1980 – Biržulio ež. Apylinkių (Telšių raj.) akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais. Vilnius, 1980, p. 3–6.

Butrimas A., 1982 – Akmens amžius Žemaičių aukštumoje. Daktariškės neolito gyvenvietė. Katalogas. Vilnius, 1982.

Butrimas A., 1985 – Duonkalnis: Vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas (Janapolės apyl., Telšių raj.). Archeologiniai tyrimai // LA. Vilnius, 1985. T. 4, p. 30–49.

Butrimas A., Kazakevičius V., 1985 – Ankstyvieji Virvelinės keramikos kultūros kapai Lietuvoje // LA. Vilnius, 1985. T. 4, p. 14–19.

Butrimas A., 1986 – Biržulio sąsmaukos stovyklos ir gyvenvietės tyrinėjimai ir ežero pakrančių žvalgymai // ATL 1984 ir 1985 metais. Vilnius, 1986, p. 3–5.

Butrimas A., 1986 – Ožnugario 1-osios neolito gyvenvietės tyrinėjimai 1985 m. // ATL 1984 ir 1985 metais. Vilnius, 1986, p. 5–7.

Butrimas A., 1992 – Daktariškės 5 neolito gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992, p. 8–11.

Butrimas A., 1992 – Spigimo mezolito kapai // LA. Vilnius, 1992. T. 8, p. 4–10.

Butrimas A., 1996 – Šarnelės neolito gyvenvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 174–191.

Childe V. G., 1926 – The Aryans, a Study of Indo-European Origins. London, 1926.

Charniauski M. M., 1996 – Materials of Globular Amphora Culture in Belorus. Eastern Exodus of the Globular Amphora people: 2950–2350 BC // Baltic–Pontic Studies. Poznań, 1996, p. 87–97.

Daugnora L., Girininkas A., 1996 – Osteoarcheologija Lietuvoje. Vilnius, 1996.

Engel C., 1935 – Vorgeschichte der altpreussischen Stämme. Königsberg, 1935.

Gaerte W., 1927 – Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens. Königsberg, 1927.

Gerdvilienė A., 1962š – Dubičių km., Varėnos raj., Salaitės archeologinių tyrimų ataskaita. 1962. // Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. Vilnius, 1962. B. 177.

- Gimbutas M.**, 1956 – Culture Change in Europe at the Start of the Second Millennium B. C. // *A Contribution to the Indo-European Problem, Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*. Philadelphia, 1956, p. 540–552.
- Gimbutas M.**, 1963 – The Indo-Europeans: Archaeological Problems // *American Anthropologist*, Washington, 1963. T. 65, Nr. 4, p. 815–837.
- Gimbutas M.**, 1970 – Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millennia B.C. // *Indo-European and Indo-Europeans*. Philadelphia, 1970, p. 155–197.
- Gimbutienė M.**, 1996 – Senoji Europa. Vilnius, 1996.
- Gimbutienė M.**, 1985 – Baltai priešistoriniais laikais. Vilnius, 1985.
- Gimbutas M.**, 1965 – Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe. Paris, 1965.
- Ģinters V.**, 1931 – Beiträge zur vorrömische Eisenzeit Lettlands // *Congressus secundus archaeologorum Balticorum Riga*, 19.–23. VIII 1930. Latvijas Universitātes Raksti. Rīgā, 1931. 1, p. 149–162.
- Girininkas A.**, 1977 – Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (1. Neolitinės (III tūkst. pr. m. e.) Jaros I gyvenvietės tyrinėjimai) // *MADA*. Vilnius, 1977. T. 4 (61), p. 77–91.
- Girininkas A.**, 1978 – Jaros I ir II (Anykščių raj.) neolito gyvenviečių tyrinėjimai 1976 metais // *ATL* 1976 ir 1977 metais. Vilnius, 1978, p. 71–73.
- Girininkas A.**, 1990 – Tyrinėjimai prie Kretuono ežero // *ATL* 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990, p. 9–15.
- Girininkas A.**, 1998 – Kretuono 1-osios gyvenvietės tyrinėjimai // *ATL* 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 7–11.
- Girininkas A.**, 2000 – Katros 1-oji gyvenvietė // *ATL* 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 12–14.
- Grasis N.**, 1996 – Auklas keramikas kultūras apbedījumi Sarkanos un Selgās // *Zinātniskās ataskaites sesijas materiāli par arheologu* 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1996, p. 60–65.
- Grinevičiūtė G.**, 2000 – Virvelinē keramika Pietų Lietuvoje // *LA*. Vilnius, 2000. T. 19, p. 109–124.
- Grinevičiūtė G., Ostrauskas T.**, 2000 – Gribašos 4-osios gyvenvietės tyrinėjimai // *ATL* 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 26–28.
- Grinevičiūtė G.**, 2002 – Gribašos 4-oji akmens amžiaus gyvenvietė // *Archaeologia Lituana*. Vilnius, 2002. T. 3, p. 5–33.
- Grizas G., Juodagalvis V.**, 1996 – Akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimai prie Zapsės upės // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 11–14.
- Grizas G., Žegunis S.**, 2000 – Zapsės upės 5-oji gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 30–31.
- Hänsel A. und B.**, 1997 – Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Berlin, 1997. Band 4.
- Iršėnas M., Butrimas A.**, 2000 – Daktariškės 5-osios gyvenvietės keramikos su organinės kilmės priemaišomis ornamentika // *LA*. Vilnius, 2000. T. 19, p. 125–138.
- Jaanits L.**, 1957 – Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland // *Studia neolithica in honorem Aarne Äyrapää* 21.10.1957. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki, 1957. 58, p. 80–100.
- Jaanits L., Laul S., Lõugas V., Tõnisson E.**, 1982 – Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982.
- Jablonskytė-Rimantienė R.**, 1965 – Radikių akmens amžiaus stovyklos // *MADA*. Vilnius, 1965. T. 1(18), p. 33–45.
- Juodagalvis V.**, 1994 – Tyrinėjimai prie veisiejų ežero ir Zapsės upės // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 16–20.
- Juodagalvis V.**, 1992 – Kubilėlių vėlyvojo neolito gyvenvietė // *LA*. Vilnius, 1992. T. 8, p. 34–56.
- Juodagalvis V.**, 1988 – Akmens amžiaus paminklų tyrinėjimai Šešupės baseine // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 18–20.
- Juodagalvis V.**, 2000 – Varėnės upės 10-oji gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 32–34.
- Kadrow S., Szymt M.**, 1996 – Absolute Chronology of the Eastern Group of Globular Amphora Culture // *Baltic-Pontic Studies*. Poznań, 1996, p. 103–111.
- Kilian L.**, 1955 – Haffkusten-Kultur und Ursprung der Balten. Bonn, 1955.
- Krainov D. A.**, 1992 – On the problem of origin, chronology and periodization of the Fatyanovo-Balanovo cultural community // *Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik*. Praha, 1992, p. 321–327.
- Kriiska A.**, 1996 – Archaeological excavations on the neolithic site of Riigiküla IV // *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Humanities and Social Sciences*. Tallinn, 1996, 45:4, p. 410–419.
- Kriiska A.**, 1999 – Formation and development of the Stone Age settlement at Riigiküla, Northeastern Estonia // *Environmental and Culture History of the Eastern Baltic Region*. Pact 57, Rixensart, 1999, p. 173–183.
- Kriiska A.**, 2000 – Corded Ware Culture Sites in North-Easter Eatonia // *De Temporibus Antiquissimis ad Honorem Lembit Jaanits, Muinasaja Teadus* 8. Tallinn, 2000, p. 59–79.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A.**, 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.
- Loze I.**, 1974 – 1973 gada pētījumi Smaudžu arheoloģiskajā kompleksā // *Zinātniskās ataskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu* 1973. gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1974, p. 38–44.
- Loze I.**, 2001 – Neolits // *Latvijas senākā vēsture* 9. g. t. pr. Kr.–1200. g. Rīga, 2001, p. 74–115.
- Loze I.**, 1990 – Zur Chronologie der Schnurkeramik-

kultur in Lettland // Internationales Symposion Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Praha-Štířin, 1990, p. 31–33.

Loze I., 1992 – Corded Pottery Culture in Latvia // Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Praha, 1992, p. 313–319.

Loze I., 1993 – Arheoloģiskie pētījumi Ičas neolīta apmetnē // Latvijas vēstures institūta žurnāls. Rīga, 1993, Nr. 3, p. 9–21

Mallory J. P., 1989 – In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth. London, 1989.

Merkevičius A., 1967š – Nendriņu kaimo senkapio (Gavaltuvos apyl., Kapsuko raj. 1966 ir 1967 metų tyrinėjimų dienoraštis // Lietuvos istorijos instituto rankraštytas. Vilnius, 1967. B. 312.

Mickevičienė D., 2000 – Indoeuropiečių protėvynės idėjų sklaida // Acta orientalia Vilnensia. Vilnius, 2000. T. 1, p. 117–129.

Mugurēvičs Ē., 1977 – Izrakumi Sabile un Tojātos // Materiāli par arheologu un etnogrāfu 1976. gada ekspedīciju darba rezultātiem. Rīga, 1977, p. 48–51.

Ostrauskas T., Rimantienė R., 1998 – Katros Ištakų 1-oji senovės gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 35–37.

Ostrauskas T., Rimantienė R., 2000 – Tyrinėjimai Katros Ištakų 1-ojoje gyvenvietėje 1998 metais // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 61–65.

Ostrauskas T., Piličiauskas G., 2000 – Karaviškių 6-osios akmens ir žalvario amžių gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 58–61.

Ostrauskas T., 2000 – Tyrinėjimai Barzdžio miško 2-ojoje gyvenvietėje 1999 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 46–47.

Renfrew C., 1989 – Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins. London, 1989.

Renfrew C., 1989 – The Origins of Indo-European Languages // Scientific American, 1989, October, p. 106–114.

Rimantienė R., 1962š – Netiesos, Varėnos raj., Merkinės apyl. 1962. VIII. 13–31 (ir 1963 m.) // Lietuvos istorijos instituto rankraštytas. Vilnius, 1962. B. 288.

Rimantienė R., 1962š – Akmens ir žalvario amžiaus gyvenviečių periodizacija ir topografija Lietuvos teritorijoje (remiantis vidurio Lietuvos radiniais). Disertacija istorijos mokslo kandidato laipsniui įgyti // Lietuvos istorijos instituto rankraštytas. Vilnius, 1962. B. 228.

Rimantienė R., 1956š – Laumėnai, Pakalniškių apyl., Kauno raj. Tyrinėjimų ataskaita // Lietuvos istorijos instituto rankraštytas. Vilnius, 1956. B. 55.

Rimantienė R., 1974 – Akmens amžiaus paminklai // Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1974. T. 1, p. 5–83.

Rimantienė R., 1980 – Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. Vilnius, 1980.

Rimantienė R., 1984 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984.

Rimantienė R., 1996 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1996.

Rimantienė R., 1985 – Lynupio akmens amžiaus stovykla ir gyvenvietė // LA. Vilnius, 1985. T. 4, p. 98–118.

Rimantienė R., 1985 – Nemuno žemupio (tarp Kauno ir Veliuonos) vėlyvojo neolito paminklai // LA. Vilnius, 1985. T. 4, p. 80–97.

Rimantienė R., 1989 – Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. Vilnius, 1989.

Rimantienė R., Butrimas A., 1990 – Die Chronologie der Haffküstenkultur (HKK) in Litauen // Internationales Symposion Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Praha-Štířin, 1990, p. 29–30.

Rimantienė R., 1992 – Šakės – neolito gyvenvietė // LA. Vilnius, 1992. T. 8, p. 16–34.

Rimantienė R., Ostrauskas T., 1998 – Dem Trzcinniec gleichzeitige Siedlung in Litauen // “Trzcinniec” – system kulturowy czy inetkulturowy proces? Poznań, 1998, p. 203–215.

Rimantienė R., 1996 – Šventosios 6-oji gyvenvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 83–173.

Rimantienė R., 1999 – Pelesos paežerių akmens amžiaus stovyklos ir gyvenvietės // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 79–107.

Rimantienė R., 1999 – Barzdžio miško gyvenvietė // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 171–208.

Szmyt M., 1996 – Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Poznań, 1996.

Stubavs A., 1980 – Krigānu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1979. gadā // Zinātniskās ataskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1980, p. 86–91.

Szukiewicz W., 1910 – Slady epoki kamiennej w gub. Wilenskiej // Kwartalnik Litewski. Petersburg, 1910. T. 1, p. 48–62.

Šliūpas J., 1915 – Lietuvių pratėviai Mažojoje Azijoje. Nuo senovės iki jie pateko po valdžia persų. Čikaga, 1915.

Šturms E., 1927 – Akmens laikmets Latvijā. II. Savrupatradumi un kultūras raksturojums. Rīgā, 1927.

Šturms E., 1930 – Ein Steinzeitlicher wohnplatz am Zebrus-See in Kurzeme // Congressus Secundus Archaeogorum Balticorum, Riga, 19–23. VIII. 1930. Rīgā, 1930, p. 411–422.

Šturms E., 1937 – Neolita apmetne Dundagas Purciemā // Senatne un Māksla. Rīgā, 1937, Nr. 1, p. 46–54.

Šturms E., 1936 – Akmens laikmeta atradumi Rīgā // Senatne un Māksla. Rīgā, 1936, Nr. 3, p. 65–71.

Šturms E., 1938 – Dvietes un Lubānas kaula senlietas // Senatne un Māksla, Rīgā, 1938, Nr. 1, p. 71–82.

Šturms E., 1946 – Die erste schnurkeramische Siedlung in Lettland. // Contributions of Baltic University. Hamburg, 1946, No 17, p. 1–17.

Tarasenka P., 1924 – Panerio pirmykščios kultūros

sėdybos // Kultūra. Kaunas, 1924, Nr. 7–8, p. 301–308.

Tautavičius A., 1953š – 1953 m. liepos mėn. 1–31 d. LTSR MA Istorijos ir teisės instituto archeologinės ekspedicijos vestų pilkapių kasinėjimų Kapitoniskėse, Rumšiškių ap., Kaišiadorių rajone, dienoraštis // Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. Vilnius, 1953. B. 27.

Tebelškis P., 2001 – Gyvakarų kaimo vėlyvojo neolito kapas // Kultūros paminklai. Vilnius, 2001. T. 8, p.

Tischler O., 1874 – Bericht über die Wanderungen auf der Kurischen Nehrung // Schriften der Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg. Königsberg, 1874. B. 15, p. 25–27.

Vankina L., 1962 – Arheologiskie izrakumi vēlā neolita apmetnē Maltas upes krastā pie Leimaniskiem // Referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem 1961. g. Rīgā, 1962, p. 11–13.

Whittle A., 1996 – Europe in the Neolithic. Cambridge, 1996.

Zagorska I., 1990 – Arheologiskie izrakumi Lapmežciemā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1990, p. 181–188.

Zagorskis F., 1961 – Kreiču neolita kapulauks // Arheoloģija un etnogrāfija. Rīgā, 1961. T. III, p. 3–18.

Zvelebil M., 1995 – Indo-Europeans origins and Agricultural transition in Europe // Whither Archaeology? Praha, 1995, p. 173–203.

Артеменко И.И., 1967 – Племена верхнего и среднего Поднепровья в эпоху бронзы. Москва, 1967.

Брюсов А. Я., 1965 – Восточная Европа в III тысячелетии до н. э. // Советская археология. 1965, № 2, с. 47–56.

Бутримас А. Ю., Поздний неолит Жемайтской возвышенности. Автореферат дисс. канд. ист. наук. Вильнюс, 1985.

Ванкина Л. В., 1980 – Шнуровая керамика на территории Латвии // Из древнейшей истории балтских народов. По данным археологии и антропологии. Рига, 1980, с. 47–58.

Ванкина Л. В., 1970 – Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига, 1970.

Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс., 1984 – Индо-европейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984.

Крывальцевіч М. М., 1998 – Да праблемы ўзнікнення “Тшцінца” на поўдні Беларусі // “Trzcinniec” – system kulturowy czy inetkulturowy proces? Poznań, 1998, p. 345–353.

Лозе И. А., 1987 – Комплекс культуры шнуровой керамики на поселении Квапаны (Лубанская низина) // Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis. Rīga, 1987, Nr. 7, p. 23–36.

Лозе И. А., 1965 – О новых неолитических памятниках Лубанской низменности // Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis. Rīgā, 1965, Nr. 12 (221), p. 15–24.

Лозе И. А., 1987 – Комплекс культуры шнуровой керамики на поселении Квапаны II (Лубанская низина) // Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis. Rīga, 1987, Nr. 7 (480), p. 23–36.

Лозе И. А., 1988 – Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. Рига, 1988.

Лозе И. А., 1987 – Культуры шнуровой керамики и ладьевидных топоров в Восточной Прибалтике // Археология СССР. Эпоха бронзы лесной полосы СССР. Москва, 1987. с. 51–57.

Лозе И. А., 1987 – Комплекс культуры шнуровой керамики на поселении Квапаны II (Лубанская низина) // Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis. Rīga, 1987, Nr. 7 (480), p. 23–36.

Мерперт Н. Я., 1976 – Древняя культура историческая область и вопросы формирования культур шнуровой керамики // Восточная Европа в эпоху камня и бронзы. Москва, 1976, с. 103–127.

Седов В. В., 1993 – Древнеевропейцы // Российская археология. Москва, 1993. с. 18–36.

Телегин Д. Я., 1973 – Средне-Стогівська культура эпохи міді. Київ, 1973. Яблонските – Римантене Р., 1959 – Стоянки каменного века Эйгуляй // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Москва, 1959, с. 11–31.

Яните Л. Ю., 1952 – Поздне-неолитические могильники в Эстонской ССР // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. Москва, 1952, № XLII, с. 53–65.

Яните Л. Ю., 1959 – Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. Таллин, 1959.

MIGRATORY PROCESSES IN THE EAST BALTIC IN THE LATE NEOLITHIC. CORDED WARE CULTURE

Algirdas Girininkas

Summary

This article deals with the migratory theory of Corded Ware culture comparing it with the recent archaeological data about CWC influence on population of the Late Neolithic and Old Bronze Age in the East Baltic. Was CWC influence on local Neolithic cultures indeed so great?

To this aim, the available CWC archaeological data were systematized. From the provided statistic material (Map 1 and Tables 1 and 2), it may be seen that so far in the East Baltic 111 settlements and sites were found. At them, circa 21 490 potsherds attributable to CWC (10.5

thousand pot sherds at Nida settlement only and 1.5 thousand pot sherds at Riigiküla XIV) and 485 pots were picked up. In 47 burial sites, sporadic and of settlement-type, 105 graves were investigated. In most settlements mentioned by us scarcely few CWC potsherds occurred. In comparison to goods found at settlements of Narva and Nemunas cultures of same period, these data are very small.

CWC reached the East Baltic by several migratory waves at 2800-1900 BC (Table 3), their extent being too small to have any greater effect on local cultures of Late Neolithic. The first wave is traced by sporadic burial sites on the Baltic seashore and at the main water arteries, through which CWC inhabitants penetrated into territories of late Nemunas and Narva cultures, as well as the late Comb-Pit Ware culture. To date we are not aware of any greater settlements related to this wave in the East Baltic. There are only burial sites compactly grouping in the central territory of Lithuania and Latvia – in the river basins of Nevėžys–Mūša–Lielupė, through which the first wave of CWC passed. The second wave most likely represented descendants of the first wave establishing in homesteads of local inhabitants of East Baltic such as the Narva and Nemunas cultures, as well as the Comb-Pit Ware Culture. Here their occupational layers are not expressive and mostly contain single artefacts. Therefore, it is assumed that CWC population did not reside continuously in one place, but possibly played a role of certain mediators between the most important centers of East Baltic for extraction of flint, amber, slate, which CWC people, being good warriors, might have controlled.

The CWC inhabitants did not engage in agriculture (not any expressive occupational layers found), but presumably acted in capacity of mediators delivering cattle, cultural crops to the abovementioned centers or other thick-populated localities of East Baltic. For the meantime, it is impossible to speak about any farming in the forest zone of East Baltic.

At the second stage of CWC, more expressive is the Pamariai culture observed only along a narrow stretch of SW Baltic coast, in the center for amber extraction and processing.

The Pamariai culture formed here and dominated mostly in the territory of Žemaitian Highland. Rather questionable is its influence in the territory of South Lithuania in that the analogous CWC material spread in this direction from Volynė and other localities. Very similar in form and ornament is the East Tsinec culture – a postculture of Corded Ware culture - which spread and existed in South Lithuania since disappearance of the late Nemunas culture. The East Tsinec culture differs rather distinctly from the West Tsinec culture, the impact of the latter being observed as well in southern and eastern Lithuania.

From the archaeological point of view, in the process of early formation of the Baltic Culture, which proceeded in the Late Neolithic and Old Bronze Age, the principal role fell on the local Nemunas and Narva cultures. Meanwhile the Globular Amphora culture and CWC, as the Indo-European cultures, developed in Central Europe and their inhabitants reached the East Baltic in sporadic onslaughts or as tradesmen. CWC prospered among local inhabitants of the Late Neolithic, however, without having any greater impact on them.

LIST OF TABLES

Table 1. Corded Ware culture settlements and find sites in the East Baltic.

Table 2. Corded Ware culture burial sites, stray and in settlements in the East Baltic.

Table 3. Table of dating of CWC burial sites in the East Baltic.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Map 1. Monuments of Corded Ware culture in the East Baltic: 1. Burial sites, sporadic and in settlements; 2. Corded Ware: in settlements and find sites.

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ВОСТОЧНОЙ ПРИБАЛТИКЕ В ПОЗДНЕМ НЕОЛИТЕ. КУЛЬТУРА ШНУРОВОЙ КЕРАМИКИ

Альгирдас Гирининкас

Резюме

В данной статье рассматривается миграционная теория культуры шнуровой керамики (далее – КШК) в сопоставлении с современными археологическими данными о влиянии КШК на жителей Восточной Прибалтики позднего неолита и раннего бронзового века. Насколько сильное влияние на местные неолитические культуры оказала КШК?

С этой целью были систематизированы археологические данные о КШК. Представленный статистический материал (1 карта; 1 и 2 таблицы) показывает, что в настоящее время в Восточной Прибалтике обнаружено 111 поселений и мест находок, в которых найдено около 21 490 черепков горшков, отнесенных к КШК (только в Ниде найдено 10,5 тыс., а в

Риигикула XIV – 1,5 тыс. черепков горшков), и 485 горшков, в 47 единичных погребениях и захоронениях, встречаемых в поселениях, исследовано 105 могил. В большинстве указанных поселений обнаружено только по несколько черепков горшков, принадлежащих КШК. Эти данные, по сравнению с инвентарем, обнаруженным в поселениях того же времени, отнесенных к нарвской и неманской культурам, весьма скудны.

КШК пришла в Восточную Прибалтику с несколькими миграционными волнами в 2800–1900 гг. до н.э. (табл. 3), масштаб которых не был настолько велик, чтобы мог оказать более заметное влияние на местные поздненеолитические культуры Восточной Прибалтики. Первая волна прослеживается по единичным погребениям, встречающимся около Балтийского приморья и главных водных артерий, которыми жители КШК проникали на территорию поздней неманской, поздней нарвской культур и культуры поздней гребенчато-ямочной керамики. Более ярко выраженные поселения, связанные с этой волной, в Восточной Прибалтике нам не известны, существуют только захоронения, компактно сгруппированные на территории Центральной Литвы и Латвии – в бассейне Невежиса–Муши–Лелупе, по которому прошла первая волна КШК. Вторая волна, вероятно – потомки первой, обосновалась на стоянках местных жителей Восточной Прибалтики, принадлежащих нарвской и неманской культурам и культуре гребенчато-ямочной керамики. Здесь ее культурные слои невыразительны, в них чаще встречаются единичные находки. Поэтому существует мнение, что жители КШК постоянно не пребывали на одном месте, они могли служить своего рода посредниками между основными центрами добычи сырья – кремня, янтаря, сланца – в Восточной Прибалтике, которые, будучи воинственными, возможно, могли контролировать.

Сама жители КШК не занимались сельским хозяйством (иначе бы сохранились более ярко выраженные культурные слои), однако, вероятно, были посредниками в доставке скота, культурных растений в упомянутые центры добычи сырья в Восточной Прибалтике или другие более плотно населенные места Восточной Прибалтики. Поэтому в настоящее время нет возможности говорить об их занятии хозяйственной деятельностью в лесной зоне Восточной Прибалтики.

На втором этапе КШК ярче проявляется жудевская культура, более заметная только на узкой полосе приморья юго-западной Прибалтики, в центре добычи и обработки янтаря. Здесь сформировавшаяся жудевская культура более заметное влияние имела на территории Жемайтийской возвышенности. Влияние жудевской культуры на территории Южной Литвы является довольно спорным, поскольку аналогичный материал КШК в Южной Литве распространялся из Вольни и других мест. Кроме того, по своей форме и орнаменту на нее похожа восточная тшцинецкая культура постшнуровой керамики, получившая распространение и существовавшая в Восточной Европе уже после исчезновения поздней неманской культуры. Последняя культура довольно резко отличается от западной тшцинецкой культуры, влияние которой также ощущается в Южной и Восточной Литве.

В археологическом отношении, главная роль в процессе раннего формирования балтских культур, который происходил в позднем неолите и раннем бронзовом веке, принадлежала местным неманской и нарвской культурам, только индоевропейскими признанные культуры шаровидных амфор и КШК формировались в Центральной Европе, а их жители в Восточную Прибалтику стремились отдельными вылазками или в качестве торговцев. КШК прорастала среди местных жителей позднего неолита, однако не оказывала на них заметного влияния.

СПИСОК ТАБЛИЦ

1 таблица. Поселения культуры шнуровой керамики и места случайных находок в Восточной Прибалтике.

2 таблица. Единичные погребения и захоронения в поселениях культуры шнуровой керамики в Восточной Прибалтике.

3 таблица. Датировка захоронений культуры шнуровой керамики в Восточной Прибалтике.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

1 карта. Памятники культуры шнуровой керамики в Восточной Прибалтике: 1. Единичные погребения и захоронения в поселениях; 2. Шнуровая керамика: в поселениях и местах случайных находок.